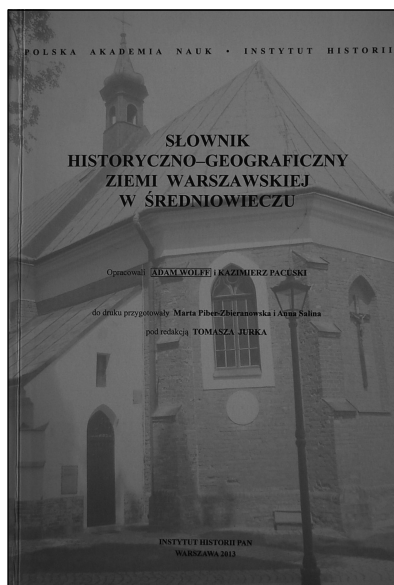

Słownik historyczno-geograficzny ziemi warszawskiej w średniowieczu, oprac. A. Wolff, K. Pacuski, do druku podały M. Piber-Zbieranowska, A. Salina, pod red. T. Jurka (**Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu**, pod red. T. Jurka, t. II: **Mazowsze – województwo mazowieckie**, cz. II), Instytut Historii PAN, Warszawa 2013, s. 348 + XV, 1. nlb.

Pod koniec 2013 r. ukazał się trzeci zeszyt *Słownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu*. Został on poświęcony ziemi warszawskiej¹.

Ziemia warszawska w XVI stuleciu składała się z trzech powiatów: warszawskiego, błońskiego i tarczyńskiego. Tereny te mieściły się w granicach obecnego województwa mazowieckiego. Podziały administracyjne z XVI w. ilustruje mapa, zamieszczona po wstępie a przed hasłami rzeczowymi. Zaznaczono na niej granice trzech powiatów, ich stolice oraz miasta i siedziby parafii. Mimo że osoby, które korzystają z tego typu wydawnictw to zazwyczaj specjaliści z zakresu geografii historycznej lub regionalisty, to załączona mapa może stanowić uzupełnienie poszukiwań słownikowych i dać podstawowe rozeznanie przestrzenne osobom słabiej zaznajomionym z tym rejonem Polski².

Warto zaznaczyć, że koncepcja tego tomu *Słownika* różni się od ogólnej metody przyjętej dla słowników poznańskiego i krakowskiego. W omawianym zeszycie zawarto hasła związane wyłącznie z jedną ziemią, podczas gdy inne części słowników historyczno-geograficznych, powstających w Poznaniu i Krakowie dotyczą całych województw, przez co hasła odnoszące się do określonego powiatu czy ziemi są rozproszone w wielu tomach. Rozwiązanie, zastosowane przy opracowaniu *Słownika* ziemi war-

szawskiej, ma swoje dobre strony. Informacje o wszystkich uchwytnych źródłowo osadach, znajdujących się na terenie dawnej ziemi warszawskiej, umieszczono tutaj bowiem w jednym tomie.

Większość informacji źródłowych uwzględnionych w *Słowniku* pochodzi z XV i pierwszej ćwierci XVI stulecia. Granicę chronologiczną opracowania wyznacza rok 1526, czyli data włączenia do Królestwa Polskiego wschodnich części Mazowsza, z których po inkorporacji utworzono województwo mazowieckie. Można jednak zauważyć, że opisy poszczególnych jednostek osadniczych podają także istotne wiadomości z okresu późniejszego. Wynika to ze stanu zachowania źródeł dotyczących poszczególnych osad, jak też z wagi informacji dla zrozumienia dziejów opisywanego miejsca. Wybór wzmianek nowożytnych jest z natury selektywny; wydawcy nie pretendowali do

¹ Poprzednie zeszyty poświęcono ziemi wyszogrodzkiej oraz województwu płockiemu: *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, red. J. Wiśniewski, A. Gąsiorowski, Wrocław 1971; *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, oprac. A. Borkiewicz-Celińska, red. J. Wiśniewski, A. Gąsiorowski, Wrocław 1980–1981, Warszawa 1998–2000.

² Jako pomoc kartograficzna może służyć także mapa Mazowsza z drugiej połowy XVI w. – *Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 1–2, red. W. Pałucki, Warszawa 1973 (Atlas historyczny Polski. Mapy szczegółowe XVI wieku, 7).

przedstawienia wszystkich danych zebranych dla okresu po 1526 r.

Zeszyt rozpoczyna wstęp autorstwa Tomasza Jurka, kierownika Zakładu Słownika Historyczno-Geograficznego Ziemi Polskich w Średniowieczu IH PAN. Przedstawiono w nim ogólną koncepcję przyświecającą serii *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, jak i szczegółową historię prac nad słownikiem mazowieckim oraz losy wydanej publikacji. Prace nad przygotowaniem omawianego zeszytu, podjęte przez Adama Wolffa, rozpoczęły się po ukazaniu w 1971 r. słownika ziemi wyszogrodzkiej. Przerwała je śmierć badacza w 1984 r. Materiały zebrane i opracowane przez Adama Wolffa stanowią podstawę omawianego opracowania. Zostały one uzupełnione informacjami pochodzącymi z wydawnictw źródłowych, które ukazały się po 1984 r. (przede wszystkim związanych z Mazowszem) oraz wynikami kolejnych kwerend archiwalnych. Główny trud tej pracy podjął Kazimierz Pacuski, który redagował hasła pozostawione przez Adama Wolffa i dodawał nowe. Ostatecznego opracowania i wydania tych materiałów dokonali z kolei Anna Salina i Marta Piber-Zbieranowska.

Hasła słownikowe poprzedzają trzy części techniczne związane z budową pojedynczego hasła oraz symbolami użytymi w tekście i wykazem skrótów wydawnictw źródłowych, i opracowań wykorzystanych w kwerendzie. Na wewnętrznej stronie tylnej okładki znajduje się ponadto biogram Adama Wolffa.

Właściwa część omawianej pozycji składa się z 348 stron haseł związanych z miejscowościami i osadami, obiektami gospodarczymi (kuźnice, huty, młyny) i fizjograficznymi (głównie ciekami wodnymi), jednostkami administracyjnymi (ziemie, kasztelanie, jednostki administracji kościelnej), począwszy od litery „B” (brak bowiem osad i obiektów, których nazwa zaczynałaby się na pierwszą literę alfabetu) na „Ż” kończąc. Poszczególne hasła słownikowe otwiera historyczna nazwa osady lub obiektu oraz odmianki nazewnicze. Następnie podane zostały informacje dotyczące: charakteru osady i jej przynależności administracyjnej (1);

topografii, granic, obiektów fizjograficznych i komunikacyjnych (2); stosunków własnościowych i demograficznych, w tym obciążeń podatkowych ludności (3); przywilejów lokacyjnych i/lub sołtysów i wójtów danej miejscowości (4); kościołów i ich uposażenia, np. dziesięcin (5); wydarzeń i ważniejszych osób wywodzących się z danej osady (6). W ostatnich dwóch punktach zawarto podstawową bibliografię związaną z miejscowością (7) oraz wzmianki o obiektach architektonicznych (8). Pominięto wiadomości o badaniach archeologicznych, co tłumaczy się wątpliwościami wysuwanymi przez archeologów odnośnie takich informacji w poprzednich częściach słownikowych, jak również faktem nieumieszczenia tego typu danych przez Adama Wolffa podczas opracowywania haseł do omawianego zeszytu. Ze względu na charakter i liczbę haseł ograniczona jest także informacja bibliograficzna. Przy hasłach związanych z dzisiejszymi dzielnicami Warszawy podaje się przede wszystkim dość ogólną *Encyklopedię Warszawy*. Nie uwzględniono np. prac Jana Bergera dotyczących prawobrzeżnych części Warszawy (Grochowa lub Targówka)³. Nie wspomniano również o opracowaniach związanych z Piasecznem, Błoniem czy Tarczynem⁴. Co prawda we wstępie zastrzeżono, że wybór literatury nie pretenduje do całościowego, jednak pominięto dość podstawowe opracowania związane nawet z większymi miastami ziemi warszawskiej, zastępując je literaturą encyklopedyczną i słownikową, co można uznać za pewien minus pracy.

Hasła różnią się między sobą stopniem rozbudowania, co związane jest zarówno z rangą danego ośrodka (choć nie zawsze), jak i z dostępnością materiału źródłowego. Dobrze udokumentowane hasło związane z miastem Błonie zajmuje prawie cztery strony (s. 8–12), podczas

³ J. Berger, *Dzieje Grochowa do 1916 r.*, „Rocznik Warszawski”, 6, 1967, s. 48–87; tenże, *Z dziejów Targówka*, „Rocznik Warszawski”, 9, 1969, s. 63–85.

⁴ *Studia i materiały do dziejów Piaseczna i powiatu piaseczyńskiego. Praca zbiorowa*, red. J. Antoniewicz, Warszawa 1973; M.W. Solarz, *Książęce miasto na Mazowszu. Błonie–Krosno* 1996; J. Golański, *Z dziejów Tarczyna*, Tarczyn 1997.

gdy wsie Lipka (s. 133) czy Łazy (s. 136) mieszczą się na około pół szpalty tekstu. Najwięcej miejsca zajmują hasła odnoszące się do centrum ziemi warszawskiej, a ściślej rzecz ujmując do jednostek administracyjnych, sądowych i kościelnych, których główną siedzibą była (Stara) Warszawa. Hasło dotyczące bezpośrednio samej Warszawy nie zostało zamieszczone. Podobnie działo się w przypadku głównych miast wojewódzkich z innych geograficznie części słowników: Poznania, Krakowa i Płocka. Wynika to ze stanu zachowania informacji o Warszawie (Starej i Nowej) oraz potrzeby wprowadzenia innego sposobu ich przedstawiania, niż ma to miejsce w przypadku pozostałych osad danej ziemi czy województwa.

Omawiany *Słownik*, ze względu na dane dotyczące jednostek administracji państwowej i kościelnej, może stanowić ważne źródło wiedzy dla historyków interesujących się urzędnikami mazowieckimi. Ciągłe brak jest spisu urzędników mazowieckich ze wszystkich ziem wchodzących w skład księstw mazowieckich. Część informacji o nich zebrał przed laty Adam Wolff; nie jest to jednak wyczerpujące i ostateczne opracowanie⁵. Przygotowany tom *Słownika* zawiera liczne wzmianki o kasztelanach, starostach czy oficjalach związanych ze (Starą) Warszawą (ale też np. o starostach błońskich).

Pierwsze zetknięcie ze *Słownikiem* może przytłoczyć ogromem informacji. Kondensacji haseł służą wszelkiego rodzaju skrócenia, bez których objętość *Słownika* wzrosłaby kilkakrotnie. Zeszyt dotyczący ziemi warszawskiej nie został zaopatrzony w indeksy osobowe i geograficzne. Zostało to wyjaśnione rychłym wprowadzeniem haseł do internetowego wydania wszystkich części słowników, jakie się do

tej pory ukazały, w których wyszukiwanie haseł sprowadza się do wpisania w wyszukiwarkę odpowiedniego słowa⁶. Wydaje się jednak, że nawet po umieszczeniu zawartości niniejszego zeszytu w Internecie, nie zakończy się korzystanie z papierowej wersji dzieła. Stąd też decyzja o pozbawieniu pracy indeksów nie była najszcześniejsza z punktu widzenia czytelnika poszukującego szczegółowych nieraz danych.

Wydanie kolejnego zeszytu mazowieckiej części *Słownika historyczno-geograficznego ziem polskich w średniowieczu* z zainteresowaniem przyjmą przede wszystkim badacze dziejów średniowiecznego i wczesnonowożytnego Mazowsza. Przyswojenie metody przedstawienia wiadomości może zająć nieco czasu, jednak nie powinno stanowić większego problemu. Wartość informacyjna tego dzieła jest istotna dla badań nad osadnictwem, ludnością i całością stosunków społeczno-gospodarczych tej części ziem polskich. Dzięki „warszawskiemu” zeszytowi można lepiej niż dotychczas poznać historię tak poszczególnych miejscowości, jak i rozwoju całej ziemi warszawskiej. Zeszyt może być szczególnie interesujący dla badaczy rycerstwa mazowieckiego, gdyż zawarto w nim informacje związane z najróżniejszymi transakcjami majątkowymi, działami, a także stosunkami rodzinno-rodowymi szlachty tej części Mazowsza. Historycy zajmujący się dobrami królewskimi czy kościelnymi również znajdą w omawianej pozycji pożyteczne wzmianki.

Wypada mieć nadzieję, że na następny zeszyt mazowieckiego słownika (poświęcony tym razem ziemi liwskiej) nie przyjdzie czekać nam kolejnych kilkunastu lat, a omawiany tom już niedługo dostępny będzie również w wersji elektronicznej. ■

Michał Słomski
Instytut Historyczny
Uniwersytet Warszawski

⁵ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, Wrocław 1962; informacje o urzędnikach pochodzących z ziemi rawskiej zebrała z kolei A. Supruniuk, *Mazowsze Siemowitów (1341–1442). Dzieje polityczne i struktury władzy*, Warszawa 2010. Oba wykazy nie są kompletne i nie obejmują urzędników mazowieckich z całości ziem księstw, którymi władali Piastowie mazowieccy. Niepełne spisy urzędników płockich i wyszogrodzkich dają również poprzednie dwa zeszyty *Słownika* mazowieckiego.

⁶ *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*. Edycja elektroniczna, red. T. Jurek (<http://www.sloownik.ihpan.edu.pl/index.php>, dostęp: 14.04.2014 r.).